

Ванина Сумрова

ЗА ПРОМЕНИТЕ ВЪВ ВАЛЕНТНОСТТА НА НЯКОИ ГЛАГОЛИ В ПРОФЕСИОНАЛНИЯ ЖАРГОН

Vanina Sumrova

VALENCY CHANGES IN SOME VERBS IN PROFESSIONAL JARGON

(Abstract)

During the previous decade new forms of verbal rection have entered the language of mass media. These forms are typical for professional jargon and are not part of the literary language. The article examines how these forms differ.

Keywords: verbal forms, verbal rection, lexicology, neologisms

През последните 25 години в езика ни се появиха хиляди нови думи, а десетки от старите придобиха нови значения. При глаголите се забелязва и група, характеризираща се с промени в тяхната транзитивност. Учебнически станаха примери с преходни глаголи като **фалирам** банка, **усмихвам** или **страхувам** някого, получени от съответния непреходен глагол без или със структурна промяна. Тези употреби са резултат от езикова игра, а не от комуникативна необходимост, поради което остават само на речево равнище.

Тук вниманието е насочено към глаголи с променена валентност. Често се срещат примери, когато журналистите, в стремежа си за новаторство на изказа, използват утвърдени в езика ни лексеми в нетипична употреба, която понякога придобива масов характер, понякога – не, независимо от препоръките на лингвистите. Това са употреби на даден глагол, които не противоречат на езиковата система, но са маниерни и некнижовни, тъй като излизат извън традиционната му съчетаемост.

Такъв е случаят в следните изречения:

Признава, че все по-голямо удоволствие му доставя диджейството.

Пуска на всякакви фестивали и в различни клубове. в. „Капитал“, 2008, бр. 9,

*1985-а (...) бележи началото на кариерата му като диджей. Оукен-фолд започва да **пуска** в клуб „Амнезия“, който започва да се пълни благодарение на него. в. „Стандарт“, 2009, бр. 5966,*

Те [сензационният британски DJ дует „Спейс диджейс“ – б.м.] **обаче ще пускат** чак през нощта в Зимния дворец. в. „Сега“, 1999, бр. 150,

Съвременните диджеи отдавна не **пускат** на плочи, а вместо това разлистват класьорите със CD-та. сп. „Егоист“, 2005, бр. 106.¹

В тези изречения се вижда, че глаголт **пускам** е употребен самостоятелно, с незапълнена обектна валенция.² Това е нетипично за него, тъй като в това свое значение (както и във всичките си съвременни значения) той е преходен и изисква пряко допълнение. От това става ясно, че връзката на този глагол с прякото допълнение е негово иманентно свойство и следователно той е не с факултативна, а със задължителна валентност³, която в разглеждания случай не е реализирана. От контекста, поне за по-младите читатели, става ясно, че пропуснатото пряко допълнение е съществително име, назоваващо най-общо музика (или музикална творба).

Не е невъзможно преходен глагол да бъде употребен самостоятелно, без пряко допълнение, в няколко случая: 1. при елипса – а) допълнението е изпуснато, защото вече е употребено и не се налага да бъде повторено или повтаряно – **Играеше народни танци, но вече не играе, Обикновено купува хляб, но днес не купи**; б) „назованият от допълнението предмет е ясен от контекста или конситуацията“ (Димитрова 1999/2000: 50); 2. при глаголи, които по традиция имат и употреби с неизразена преходност – **В момента учи/чете/рисува/плете/пере**; 3. при т.н. абсолютна употреба – **Не пуши и не пие, Рисува/шише много добре**. В коя от трите посочени възможности се вмести представяният случай? Според традиционната употреба на посочения глагол – в никоя (срв. напр. с **по радиото пускат*), поради което тя е и нетипична. Все пак обаче клони към втория вид на първата възможност: поради ясен от описвания контекст обект на глагола този обект не се експлицира. Поставя се обаче въпросът за кого е ясен контекстът. Очевидно отговорът е не за всички⁴ (а само за малката група на занимаващите се в тази професионална област, както и за почитателите на подобен род музика или заведения), поради което тази нова употреба, без да излиза във езиковите рамки, е нехарактерна за разглеждания глагол и затова – маниерна. С нея се цели не само икономия на езикови средства, по-кратък изказ, но и излизане от „шаблона“. Само че така значението се вкарва в друг „шаблон“, който съвсем не е по „мярката“ на самото значение.

Подобни на явленията в музикалния жаргон има и в спортния.⁵

Аналогичен е случаят и с глагола **вкарвам/вкарвам** в примери като:

Бербатов (...) е най-добър голмайстор на Европа по коефициент. (...) – **Критикуват Митко, че не вкарва на големите отбори**. в. „Шоу“, 2007, бр. 38,

Заков: (...) „Радвам се, че успях да **вкарвам** в последния мач. (...)“, **допълни нападателят**. в. „Стандарт“, 2004, бр. 4208,

*Димитър Бербатов откри голвата си сметка в Европа за сезона. (...) Българският нападател не **бе вкарвал** в досегашните мачове в европейските клубни турнири.* в. „Новинар“, 2006, бр. 246,

*Стоичков играеше в Дрийм тийма на „Барселона“, в който дори наследникът му – босненският анонимник Мехо Кодро – **вкарваше** във всеки мач.* сп. „Тема“, 2008, бр. 1.

Очевидно е, че пропуснатото съществително име – обект на глагола, е *гол*. Но употребен без него, самостоятелно, глаголят е неясен. Само контекстът дава възможност за дешифриране на израза. Поради това, както и при глагола *пускам*, тази употреба е нетипична и маниерна. (За отбелязване е фактът, че глаголят е преходен във всичките си осем значения, както се вижда от граматичната бележка, от дефинициите на самите значения и от илюстративния материал към всяко от тях в РБЕ, т. 2. Всъщност единственият пример там със самостоятелна употреба, без пряко допълнение, е поговорката *Господ дава, ала в кошара не **вкарва***, където глаголят е с неизразена преходност. Заради нея такава употреба звучи малко странно, макар може би не всеки да си дава сметка за това както поради популярността на поговорката, така и защото тя винаги се възпроизвежда в този „застинал“ вид.)

И при глагола *ритам* откриваме нова употреба:

*Всеки футболист, дошъл да **рита** в България от който и да е край на света, моментално получава българско гражданство.* сп. „Тема“, 2010, бр. 5,

*Лечков непрекъснато е в устата на медиите. Прочутият в миналото футболист едва ли е предполагал, че след като стане кмет, около неговото име ще се шуми повече, отколкото по времето, когато **риташе** в националния отбор и в прочути европейски клубове.* в. „Банкеръ“, 2011, бр. 26,

*Като дете Георги мечтаел да стане професионален футболист. Искал да надмине баща си, който е играл във „В“ група като нападател в гоцелчевския „Пирин“, и по-големия си брат Благой, който пък **бил ритал** за националния отбор на младежите ни.* в. „Политика“, 2009, бр. 287,

*Двама от отбора **ритат** в чужбина (...). Вратарят Венцислав Велинов (...) успя да стане шампион на България, след което **рита** и в долните гръцки дивизии.* в. „24 часа“, 2009, бр. 147.

В приведените примери са наблюдава ново значение, близко до не-преходното значение ‘играя на футбол’, отразено още в РСКБЕ 1959, но без пример, и илюстрирано в БТР 2008 с примера *децата отидоха да ритат*, отбелязано като разговорно в двата речника. Тук тези характеристики на глагола се запазват, а новото е, че значението му се разширява до ‘играя (професионално) футбол’, като същевременно и субектът на действието е друг – футболист (професионалист). В посоченото значение откриваме метонимична употреба на глагола⁶, при която някакво комплексно

действие (в случая – играенето на футбол) е представено чрез негов елемент (ритането на топката).

Важно е да се отбележи, че разгледаните употреби и на трите глагола – **пускам**, **вкарвам** и **ритам** – са конструктивно обусловени: посоченото значение не се реализира самостоятелно, а задължително с обстоятелствено пояснение или (в по-редкия случай) – с непряко допълнение.

По-различен от разгледаните е случаят с глагола **свирия**, който, както и предишните глаголи, се среща пак в текстове със спортна тематика.

Хойцер (...) свири несъществуваща дузпа. в. „Капитал“, 2005, бр. 47,

Вместо да свири дузпа, Месропов вади червен картон на нападателя още докато не е паднал на земята. в. „Стандарт“, 2008, бр. 5688,

„Боре Александров и неговият заместник Ичко Лозев искат да сложат свои хора в съдийството, за да изпълняват поръчките им. (...) Практика е тези хора да дават поръчки. Каквото ти кажат, трябва да го свириш – картони, дузпи...“ сп. „Тема“, 2008, бр. 36,

В 77-ата минута реферът Едуард Малий отмени скандално гол (...) нахлуващия в пеналта Шуков прати топката в мрежата. Малий обаче отмени попадението. Реферът свири нарушение. в. „Стандарт“, 2009, бр. 5926,

Съдията (...) трябваше всеки момент да свири края на мача. в. „Капитал“, 2007, бр. 32,

Нямаше важни мачове, решени от съдиите. Фактът, че южноамериканец свири финала, не е добър атестат за европейските съдии. сп. „Паралели“, 2006, бр. 28.

Във всички предложени изречения прави впечатление преходната употреба с представената в примерите нова съчетаемост основно на дуративния глагол **свирия**, но също и на кратните глаголи **свирвам/свирина**. Резултат от това са и новите съответстващи им словосъчетания с нелични форми:

„Знаете, че официално те [съдиите – б.м.] прибират по 1000 лева на всеки свирен мач от „А“ група (...)“. Шоу, 2007, бр. 10,

(...) повече от две години и половина в професионалния футбол няма свирена дузпа срещу тях. сп. „Тема“, 2013, бр. 22,

Красимир вкара неправилно свирената дузпа в полза на неговия тим в 73-ата минута (...). в. „Демокрация“, 2001, бр. 84.

В никой от съществуващите тълковни речници на българския език употреба като разглежданата не е фиксирана. И това е естествено. Тази наложена през последните години от спортните журналисти употреба придоби широко разпространение, поради което много от носителите на езика не я чувстват необичайна. Какво всъщност е извън езиковата традиция? Глаголът **свирия** тук означава ‘издавам, въпроизвеждам звук със свирка’ и е непреходен. В посочените примери е употребен като преходен и това е първото „отклонение“ от неговата рекция. Глаголът може да се използва и като преходен, но тогава това, което обичайно се свири, е музикално про-

изведение, докато в спортните текстове това е дузпа, нарушение, фал, жълт или червен картон и под., т.е. съчетаемостта на глагола е нетрадиционна, което е второ „отклонение“ от нормата. При тази съчетаемост се наблюдава метонимична употреба на глагола (това е третата особеност извън „стандартната“ употреба) – назоваването на едно от поредицата действия замества назоваването на цялата последователност от действия: съдията отсъжда някакво нарушение, нередност или изобщо някакво решение и свирейки, подава знак за това, след което обявява самото нарушение или решение. Тази пореца от действията на съдията се изразява не описателно, а синтетично чрез разглежданите глаголи, така че вм. напр. изразите *съдията свири, за да отсъди дузпа/фал/ жълт или червен картон* и под. или *съдията свири, за да обяви края на мача/финала* се получава просто *съдията свири дузпа/фал/нарушение/жълт* или *червен картон/край на мача/финал*. Тук целта е не само да се обнови изказът, но и да се представи с по-малко езикови средства. И наистина – изразът се компресира, но придобива разговорна окраска. Така се появява една нова употреба, масовият характер на която доказва нейната необходимост за езиковата практика.

В многобройни примери метонимията отива още по-далеч с това, че обектът на действието е сборен, комплексен – самият мач (а не отделните нарушения и под.). Така е в случаи като:

Скандалният рефер (...) ще свири мача „Левски“ – „Спартак“. в. „Сега“, 1999, бр. 94,

– У нас всеки отбор хваща няколко рефера и се натиска те да му свирият мачовете. в. „Шоу“, 2007, бр. 16,

При един критерий, подчинен изцяло на футбола, е много лесно да се свири дори мач с огромно значение. Нямам никакви забележки към реферите в двата мача. в. „Стандарт“, 2006, бр. 4848,

Тя е и международен съдия по футбол, свири мачовете от В група. в. „Капитал“, 2009, бр. 46.

Такава употреба съвсем естествено довежда и до друга, както личи от примерите:

Съдийска бригада от Австрия ще свири на „Левски“ в мача срещу „Барселона“ (...). Главен рефер ще бъде Конрад Плауц с помощници Маркус Майер и Егон Беройтер. в. „Новинар“, 2006, бр. 212,

Бившият съдия доказва с явяването си на детектора на лъжата невинността си относно обвинението, че е поискал 10 хиляди лева от Венцеслав Стефанов, за да свири нормално в мача между „Славия“ и ЦСКА, завършил 6:1 в полза на червените. сп. „Тема“, 2008, кн. 36.

Във всички тях глаголът придобива ново значение – ‘съдийствам (изпълнявам функциите си на спортен съдия)’.

По този начин при интересувания ни глагол в разглежданото значение се появява и непреходна употреба. Същото е неговото значение и при преходната му употреба, когато негово допълнение е съществителното име

мач. Така желанието за разчупване на израза измества в посочените примери книжовния глагол *съдийствам*, който е заменен с израз от професионалния спортен жаргон.

Стилистика, характерна за ниските регистри на разговорния език, откриваме и в изречения с посочената съчетаемост на разглеждания глагол или на негови производни, но с метафорична употреба в текстове с тематика, различна от спортната:

В залата лъхаше класически канцеларски оптимизъм, но през него прозираше свирката на рефера Барозу, който очевидно е в състояние да ни свири дузна през октомври. Ако, разбира се, българските управници не внимават в наказателното поле, очертано от доклада на Еврокомисията. в. „Монитор“, 2006, бр. 2571,

Президентът (...) извади реферската свирка и отсвири жълт картон на строителния министър. в. „Стандарт“, 2004, бр. 4230.⁷

Така като че ли съвсем естествено след появата на тази преходна употреба на **свирия** възникна и друга подобна – на производния глагол **отсвиривам/отсвири**, отново фиксирана в различни (лични и нелични) негови форми:

Много от феновете на „Ливърпул“ проклинат раздялата с любимеца си (...) и са на нож със собствениците заради факта, че са отсвирили Рафа напук на афишираното му желание да се завърне на „Анфийлд“. сп. „Тема“, 2012, бр. 46,

Борислав Колев: Що се отнася до киното, целеустремено вървях към него. На 16-17 години бях отсвирил всякакво училище (...) Понеже ме бяха изгонили от всички реални гимназии, завърших вечерна във Варна. в. „Култура“, 2012, брой 41,

Мистериозни списъци в стил „Досиетата Х“ хвърлиха в паника митничарите (...) Първият е с нарочени за уволнение 81 чиновници, (...) Още по-весел е вторият лист, където са вписани 13 шокиращи критерия, по които са били подбирани митничарите за чистка. (...) Критериите за отсвириването на нарочените са повече от скандални. в. „Стандарт“, 2009, бр. 6046.

Примерите показват, че тази нова преходна употреба се наблюдава не само в спортния жаргон и се свързва с четири значения, отразени в РБЖ 2012 (‘не обръщам внимание, пропускам нехайно (някого или нещо); изгонвам (някого), принуждавам (някого) да напусне, да си отиде; напускам внезапно (някого); убивам или отстранявам със заплахи, насилие някого от конкуренцията’). Преходността на разглеждания глагол не се появява за пръв път днес. Според езиковата традиция той е преходен в едно от трите си значения ‘свирия, обикн. на тържество, докрай, колкото е необходимо’ (РБЕ, т. 11), като обаче само съществителното *сватба* изпълнява функцията на негово пряко допълнение според примерите в речника (*Да свириш на моми и момци и колкото косми по главата ти, толкова сватби да отсвириш!* Н. Попфилипов). Става ясно, че не рекцията на глагола е нова,

а обектната му валенция, кръгът от лексеми, заемащи позицията на пряко допълнение – това са съществителни имена за лица и съответно лични местоимения, както и съществителни с разнообразна семантика, свързващи се с глаголите, присъстващи в дефиницията на съответното ново жаргонно значение (напускам, загърбвам, пропускам и др.).

Накратко – в речта днес се срещат глаголи с променена валентност, резултат от използване на професионален жаргон или от желание за освежаване на изказа. На някои тази употреба с новата глаголна рекция допада, на други – не. Важното е да не се нарушава комуникацията, както и стиловата характеристика на предлагания текст.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ексерципираният материал е от Електронния архив на Секцията за българска лексикология и лексикография на ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН.

² Примери в свършен вид на посочения глагол в такава употреба не се откриват.

³ По-подробно за валентността на глаголите – вж. у Попова (Попова 1987).

⁴ Възможността при глаголите със задължителна валентност да бъдат употребени „вън от съответстващата им синтактична конструкция“ се определя от това обектът на действието да съществува „в един по-широк контекст или в мисълта на говорещия колектив“ (Попова 1987: 25).

⁵ Е. Добрева (Добрева 2005) споменава за разглежданото явление при глаголите *свиря* и *вкарвам*.

⁶ Повече за метонимията при глаголите – вж. у Пехливанова (Пехливанова 2001).

⁷ Възможно е, при увеличаване на употребата на тези словосъчетания, те да се фразеологизират. Срв. с фразеологизма **показвам/покажа <жълт, червен> картон на някого** или **нещо** със значение ‘изразявам недоволството си от нечия действия, несъгласието си с тях’ (РБЕ, т. 13), чийто източник, както се вижда, принадлежи към спортната терминология.

ЛИТЕРАТУРА

Димитрова 1999/2000: *Димитрова, М.* За синтактичните и семантичните свойства на една група словообразователно свързани глаголи. – БЕ, № 6, с. 47–61.

Добрева 2005: *Добрева, Е.* За спортния субстандарт в масмедийния стандарт. – В: Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, с. 227–240.

Пехливанова 2001: *Пехливанова, П.* Глаголната метонимия: семантика и прагматика. Велико Търново, Фабер.

Попова 1987: *Попова, М.* Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език. София, Издателство на БАН.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БТР 2008. Български тълковен речник. Четвърто преработено и допълнено от Д. Попов издание. София, Наука и изкуство.

РБЕ. Речник на българския език. Т. 2, т. 11 и т. 13, 2008. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „Емас“.

РБЖ 2012 *Армянов, Г.* Речник на българския жаргон. София, Фигура.

РСКБЕ 1959. Речник на съвременния български книжовен език. Том 3. София, Издателство на БАН.

✉ *Гл. ас. д-р Ванина Сумрова*

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
primma@mail.bg

✉ *Assist. Prof. Vanina Sumrova, PhD*

Department for Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin”
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria
primma@mail.bg